

PERMAŠTANT KAPITALIZMO ĮVAIROVĘ*

„[...] viskas juda ir niekas nesilaiko vietoje [...]“
Heraklitas¹

Wolfgangas Streeckas – žymus vokiečių sociologas, Maxo Plancko visuomenių studijų instituto direktorius. Streeckas buvo vienas iš autorių, kurių darbų pagrindu susiformavo šiuo metu lyginamosios politinės ekonomijos srityje ypač populiarī „kapitalizmo įvairovės“ (angl. *variety of capitalism* – VoC) koncepcija. Tačiau Streeckui būdingas siekis permąstyti esamas teorijas ir požiūrius – net ir tuos, kurių jis pats anksčiau laikėsi. Iš tokio siekio gimė ir šioje recenzijoje aptariama knyga – 2009 metais pasirodžiusi „Re-forming Capitalism“, kurios pagrindinis kritikos objektas yra VoC koncepcija konkrečiai ir socialinis mokslas apskritai, besiremiantis funkcionalistinėmis, neistorinėmis bei abstrakčiomis prielaidomis.

Skirtingų kapitalizmo institucijų lyginamosios literatūros pradžia galima laikyti Andrew Schonfieldo „Modern Capitalism“², tačiau susidomėjimas šia sritimi ypač padidėjo aštuntajame dešimtmetyje kilus ekonominių problemų³. Dabartinėje literatūroje egzistuoja kelios

* Streeck Wolfgang, *Re-forming Capitalism: Institutional Change in the German Political Economy*, New York: Oxford University Press, 2009.

¹ Platonas, *Kratilas*, Vilnius: Aidai, 1996, p. 107.

² Shonfield A., *Modern Capitalism: The Changing Balance of Public and Private Power*, New York: Oxford University Press, 1965.

³ Bohle D., Greskovits B., „Varieties of Capitalism and Capitalism <Tout Court>“, *European Journal of Sociology* 50 (3), 2009, p. 355–386, 356.

koncepcijos, lyginančios įvairias kapitalizmo sistemas ir išskiriančios skirtingus kapitalizmo tipus⁴. Tačiau įtakingiausia ir populiariausia yra „kapitalizmo įvairovės“ (VoC) koncepcija, kurios autoriai – Peteris Hallas ir Davidas Soskice⁵. Joje pagrindinis dėmesys teikiamas įmonėms, o nacionalinės politinės ekonomijos sistemos išskiriamos pagal tai, kaip jose vyksta koordinavimas. Yra du idealūs koordinavimo tipai: liberalios rinkos ekonomikos (LRE) ir koordinuotos rinkos ekonomikos (KRE), kurių empiriniai artimiausi atitikmenys yra atitinkamai JAV ir Vokietija. Nacionalines ekonomikas sudaro įvairios institucijos (sektoriai), kurios, papildydamos ir sustiprindamos viena kitą, padidina visos sistemos efektyvumą. Globalizacija, remiantis VoC koncepcija, nereiškia skirtingų kapitalizmo tipų konvergavimo į vieną – liberalų; atvirkščiai, išoriniai šokai tik sustiprina politinės ekonomijos modelių išskirtinumą, nes ekonomikos veikėjų reakcija lemia egzistuojančios institucinės paskatos, o LRE ir KRE turi konkurencinį pranašumą skirtingose ekonomikos srityse ir yra efektyvesni nei mišrūs modeliai.

VoC koncepcija, nepaisant savo populiarumo (o galbūt kaip tik dėl to), susilaukė nemažai kritikos: kritikuojamas VoC ekonomizmas ir funkcionalizmas, neatsižvelgimas į politikos ir valstybės veiksnius, nesugebėjimas paaiškinti ir analizuoti institucinius pokyčius, netinkamas tipų išskyrimas ir t. t.⁶ Reaguodami į tai, kai kurie autoriai bando „pataisyti“ ar papildyti VoC teoriją, iš esmės laikydamiesi pagrindinių jos prielaidų⁷. Visai kitoks yra Streecko požiūris – šis autorius jas iš esmės atmeta.

⁴ Šių koncepcijų apžvalgą galima rasti Jackson G., Deeg R., „How Many Varieties of Capitalism?“, *Max Planck Institute Discussion Paper*, <<http://www.econstor.eu/bitstream/10419/19930/1/dp06-2.pdf>>, 18 02 2010.

⁵ Hall P., Soskice D., „An Introduction to Varieties of Capitalism“, Hall P., Soskice D. (eds.), *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford: Oxford University Press, 2001, p. 1–68.

⁶ Howell C., „Review: Varieties of Capitalism: And Then There Was One?“, *Comparative Politics* 36 (1), 2003, p. 103–124; Bohle D., Greskovits B.

⁷ Pavyzdžiui, Hancke B., Rhodes M., Thatcher M. (eds.), *Beyond Varieties of Capitalism. Conflict, Contradictions, and Complementarities in European Economy*, Oxford: Oxford University Press, 2007.

Streecko kritikos pagrindas yra empirinė Vokietijos modelio analizė – autoriaus teigimu, VoC teorija susiduria su rimtomis problemomis, aiškindama jo raidą. Remiantis VoC teorija, visų pirma mes turėtume tikėtis, kad politinės ekonomijos modeliai bus pastovūs, linkę grįžti į pusiausvyrą ir taip užtikrinti ekonominį efektyvumą; antra, jeigu pokytis vyksta, jis turėtų būti staigus ir greitas, nulemtas arba stipraus išorinio šoko, arba hegemoninio sektoriaus – pirmiausia kapitalistų (įmonių) – siekio performuoti sistemą. Tačiau, Streecko teigimu, Vokietijos modelį sunku apibūdinti kaip esantį pusiausvyros būsenos, statišką – atvirkščiai, jam būdinga nuolatinė kaita ir dinamika. Knygoje analizuojami penkių sektorių pokyčiai per tris dešimtmečius: 1) kolektyvinių derybų ir algų nustatymo; 2) darbo ir kapitalo atstovų tarpininkavimo organizavimo; 3) socialinės politikos; 4) viešųjų finansų; 5) bendrovių valdymo. Streeckas empiriškai randa, kad visuose šiuose sektoriuose vyko pokyčiai, kurie buvo lėti, tačiau vienakrypčiai. Šią kryptį Streeckas apibūdina kaip „dezorganizaciją“ (angl. *disorganization*) – „centralizuotos kontrolės praradimą, judėjimą link decentralizacijos, individualizacijos ir „segmentavimo“, konkurencinio pliuralizmo, rinkos jėgoms pamažu užimant politinių sprendimų vietą“⁸. Visuose sektoriuose buvo vis labiau atsisakoma centralizuoto koordinavimo, iš viršaus nuleistų sprendimų, ir vis didesnę svarbą įgijo sutartiniai spontaniškos tvarkos mechanizmai, kylantys iš apačios⁹. Vykstant pokyčiams viename sektoriuje, kituose sektoriuose nekildavo neigiamas grįžtamasis ryšys, kaip prognozuotų VoC. Kitaip tariant, nors yra daug priežastinių ryšių tarp skirtingų sektorių, „nė vienas jų neprimena balansuojančio neigiamo grįžtamojo ryšio, kurio galima tikėtis susibalansuojančioje sistemoje, ginančioje pusiausvyrą nuo išorinių ir vidinių šokų“¹⁰. Maža to – pokyčio šaltinis buvo ne išorinis šokas ar hegemoninio sektoriaus siekis

⁸ Streeck, p. 33.

⁹ Ten pat, p. 96.

¹⁰ Ten pat, p. 97.

reformuoti modelį¹¹ – palaišnis pokytis, dezorganizuojanti institucinė erozija vyko visuose sektoriuose lygia greta.

Priešingai VoC prognozei, kuri numato teigiamus institucinius papildomumus arba komplementarumus (viena institucija sustiprina kitos poveikį ir gražą), Streeckas aptinka, kad anksčiau egzistavę instituciniai papildomumai ilgainiui peraugo į neigiamą išorinį poveikį tarp institucijų – tai toks išorinis poveikis, kuris silpnina kitos institucijos poveikį, pavyzdžiui, sustiprindamas vidines pokyčio tendencijas¹². Iš to daroma viena įdomiausių knygos išvadų – Streecko nuomone, Vokietijos politinės ekonomijos modelis, iškeltas kaip sėkmingas neliberalaus, KRE kapitalizmo pavyzdys, buvo tam tikrų konkrečiu istoriniu laikotarpiu susiklosčiusių unikalių aplinkybių rezultatas. Tačiau Vokietijos pokario taikos politinės ekonomijos formulė pamažu „išsikvėpė“, nuolatinė iš vidaus kylanti institucijų erozija performavo įvairius sektorius ir visą sistemą.

Streeckas sugebėjo pateikti argumentuotą ir įtikinamą populiaros VoC koncepcijos kritiką. Knygos stiprybė yra tai, kad čia pateikiama tiek nuodugni ir gerai apgalvota empirinė analizė, tiek teorinių išvalgų. Originali pati dėstymo struktūra – argumentas plėtojamas remiantis principu „iš apačios į viršų“: „nuo specifinio prie bendro, nuo empirinio prie teorinio ir nuo institucinio pokyčio morfologijos vienoje šalyje prie bendros istorinės kapitalizmo raidos perspektyvos.“¹³ Pateikęs empirinę analizę pirmoje dalyje, autorius pakartotinai grįžta prie empirinių pastebėjimų, kildamas į vis abstraktesnį ir labiau teorinį lygmenį. Toks dėstymas sukuria tam tikrą spiralės išpūdį – spiralė pavaizduota ir ant knygos viršelio. „Reforming Capitalism“ yra puikus pavyzdys, kaip, remiantis vieno atvejo analize, galima ir pateikti sėkmingą esamų teorijų kritiką, ir pasiūlyti naujų teorinių išvalgų. Kaip minėta, Vokietijos modelis yra paradigmatis KRE modelis – todėl jis gali būti lai-

¹¹ Streeck, p. 98.

¹² Ten pat, p. 107.

¹³ Ten pat, p. 21.

komas „tikėtiniausiu atveju“ (angl. *most likely case*)¹⁴, kurio vystymąsi teorija turėtų aprašyti geriausiai; jeigu teorija to padaryti negali, sunku laikyti tai „išimtimi taisyklės, kuri iš esmės teisinga“¹⁵.

Dar vienas knygos pranašumas yra tas, kad joje ypač gausu įvairių originalių pastebėjimų bei išvalgų, kurių tiesiog neįmanoma aptarti šioje trumpoje recenzijoje. Pats autorius pripažįsta, kad knygos siekis gali būti „neįmanomai platus ir pernelyg ambicingas“¹⁶. Be pateikiamos išsamios Vokietijos atvejo analizės ir su ja susijusių teorinių institucionalizmo išvalgų, iškeliama nauja konvergencijos ir divergencijos hipotezė (priešingai tiek liberaliajai neoklasikinei mokyklai, tiek VoC teorijai, šie procesai gali vykti vienu metu – kapitalizmo modeliai gali tapti labiau „dezorganizuoti“ (konvergencija), tačiau ši „dezorganizacija“ gali būti vykdoma skirtingais būdais¹⁷); suformuluojama „diurkheimišku“ ir „viljamonišku“ institucijų perskyra, leidžianti naujai interpretuoti politinės ekonomijos modelius ir jų raidą¹⁸; aptariama galimybė analizuoti institucinius pokyčius, taikant evoliucinės biologijos principus¹⁹; formuluojamas siekis pateikti dinamišką, o ne statiską politinės ekonomijos koncepciją²⁰; pateikiama substancinė kapitalizmo teorija, traktuojanti kapitalizmą kaip „prieštarinę ir ginčijamą socialinę sistemą, kuriai būdinga istoriškai besikeičiančios konflikto linijos ir interesų bei tikslų, kurie suderinami tik laikinai, įvairovė“²¹; kritikuojamas socialinio mokslo, „kintamųjų“ sociologijos (angl. *variable sociology*) polinkis formuluoti universalias, ekonomistines ir mechanistines teorijas, atsietas nuo istorinio konteksto²², ir t. t.

¹⁴ Odell J., „Case Study Methods in International Political Economy“, *International Studies Perspectives* 2, 2001, p. 161–176, 166.

¹⁵ Streeck, p. 21.

¹⁶ Ten pat, p. 1.

¹⁷ Ten pat, p. 168.

¹⁸ Ten pat, p. 154.

¹⁹ Ten pat, p. 183.

²⁰ Ten pat, p. 118.

²¹ Ten pat, p. 227; kapitalizmo substancinė teorija pradedama plėtoti 236 puslapyje.

²² Ten pat, p. 219.

Pereinant prie kritinių pastabų, galima klausti, kiek pagrįsta ir „sąžininga“ Streecko pateikiama VoC koncepcijos kritika. Knygoje keliamas vienas esminių socialinio mokslo klausimų: kam turėtume teikti pirmenybę – argumento paprastumui ar aiškinimo išsamumui? Susijęs klausimas yra, ar socialinis mokslas turėtų būti linkęs į specifinių, istorinių, unikalų reiškinių aiškinimą, ar koncentruotis į kuo universalesnių, generalizuojamų „dėsnių“ paiešką. VoC koncepcijos atstovai akivaizdžiai teikia pirmenybę teorijos paprastumui, „elegancijai“ ir generalizacijai: būtent todėl ši teorija ir tapo tokia populiari²³. Pavyzdžiui, sunku būtų paneigti, kad politinės ekonomijos veikėjų interesas toli gražu nėra vien ekonominio efektyvumo siekimas, – tačiau jei šis interesas yra pakankamai svarbus, jis gali mums padėti aiškinti tam tikrus skirtumus ir tendencijas. Kitaip tariant, kyla klausimas, kiek Streeckas žaidžia „toje pačioje žaidimo aikštelėje“ – galbūt jo požiūris į socialinį mokslą yra iš esmės kitoks ir dėl savo skirtingų prielaidų net negali būti lyginamas su VoC koncepcija? Ar yra objektyvių kriterijų, pagal kuriuos galėtume nustatyti, ar politinės ekonomijos yra „statiškesnės“, ar „dinamiškesnės“?

Antra, problemų kelia Streecko pateikiama kapitalizmo kaip substancinės formos koncepcija. Streeckas teisingai pažymi, kad istorinis institucionalizmas mums daug gali pasakyti apie institucinio pokyčio mechanizmus ir formą, tačiau nieko nepasako apie tai, kuria linkme šis pokytis turėtų vykti, apie jo turinį. Norėdamas pašalinti šį trūkumą ir „grąžinti atgal kapitalizmą“ (angl. *bring capitalism back in*), jis remiasi Polanyi „dvigubo judėjimo“ (angl. *double movement*) – rinkos plėtos ir socialinės apsaugos – koncepcija ir interpretuoja kapitalizmą kaip dialektinę socialinę formą, kurioje nuolat konfliktuoja kapitalizmo motyvas plėstis, siekti pelno ir taip griauti esamą institucinę socialinę tvarką, ir visuomenės siekis apsaugoti nuo destabilizuojančio kapitalizmo poveikio, įgyvendinant politinius stabilumą (at)kuriančius projektus. Galima sutikti su autoriumi, kad kapitalistai *gali* veikti pagal tokią logiką, o politinei ekonomijai dažnai būdingas konfliktiškumas, o

²³ Bohle D., Greskovits B., p. 361.

ne tik bendradarbiavimas ir koordinacija. Tačiau ironiška tai, kad Streeckas, kritikuodamas VoC mokyklą už jos universalias, abstrakčias ir supaprastintas prielaidas, pats pateikia substancinę kapitalizmo teoriją, kuri yra būtent tokia: universali ir supaprastinta; remiantis šia teorija, kapitalistai *visada* ir *visur* stengsis griauti institucinę sistemą, o visuomenė visur ir visada nuo to stengsis gintis²⁴. Taip pat reiktų paminėti, kad Streecko pateikiama interpretacija mažai ką pasako apie tikėtinus tokio konflikto rezultatus: kada mes turėtume tikėtis, kad visuomenės gynybinė sistema nugalės ir uždės „apynasrį“ kapitalizmui, kaip tai atsitiko po Antrojo pasaulinio karo? O kada ir kodėl galima tikėtis kapitalizmo „išsilaisvinimo“? Kas lemia santykinę šių jėgų galią? Šie klausimai lieka neatsakyti.

Nepaisant šių pastabų, „Re-forming capitalism“ yra verta skaitytojų intereso knyga – vien jau dėl savo originalių išvalgų bei argumentuotos empirinės bei teorinės VoC kritikos. Ši knyga praverstų mokslininkams, nagrinėjantiems Rytų Europos politinę ekonomiką. Pavyzdžiui, vienas įdomus aspektas, kuris konkrečiai galėtų padėti aiškinti Baltijos valstybių dabartinę ekonominę ir politinę situaciją, yra Streecko institucijų efektyvumo istoriškumo koncepcija: galėtume kelti hipotezę, kad tam tikros institucijos, padėjusios Baltijos šalims užtikrinti makroekonominį ir socialinį stabilumą ankstesniu laikotarpiu, vėliau „išsikvėpė“ ar net prisidėjo prie ekonominio nestabilumo. Dorothee Bohle taip aiškina politinę-ekonominę Vengrijos ir Latvijos raidą: įtampa tarp demokratijos ir kapitalizmo (dvigubo perėjimo) buvo mažinama laikiniais instituciniais sprendimais – iš pradžių persikirstymu ir gerovės valstybės kūrimu Vengrijoje bei apeliavimu į nacionalistines nuotaikas Latvijoje²⁵. Vėliau, „išsekus“

²⁴ Tiesa, reikia pripažinti, kad Streecko pateikiama koncepcija yra tam tikra prasme platesnė nei VoC, nes pripažįstami įvairūs galimi veikėjų motyvai, taip pat ir ekonominio efektyvumo, – vis dėlto pagrindinė kapitalizmo esmė, jo teigimu, yra nuolatinis konfliktas.

²⁵ Bohle D., „East European Transformations and the Paradoxes of Transnationalization“, *EUI Working Papers*, <http://cadmus.iue.it/dspace/bitstream/1814/13346/1/SPS_2010_01.pdf>, 20 02 2010.

šiems ištekliams, demokratinio kapitalizmo projektą padėjo išsaugoti integracija į ES ir globalaus kapitalo įplaukos. Vis dėlto finansų krizė padarė šį laikiną sprendimą neįmanomą.

Tačiau visų pirma ši knyga yra rimtas iššūkis autoriams, bandantiems taikyti VoC koncepciją Rytų Europos kapitalizmui. Literatūroje būta nemaža tokių bandymų, tačiau jie susidūrė su didelėmis problemomis²⁶. Streecko analizė atskleidžia, kad VoC koncepcijos taikymas yra abejotinas išsivysčiusiose valstybėse – vadinasi, dar atsargiau reikėtų vertinti bandymus šią koncepciją pritaikyti Rytų Europoje, kurioje nebuvo istoriškai susiklosčiusių esminių kapitalizmo institucijų, o politinės ekonomijos modeliai formavosi ypatingomis istorinėmis sąlygomis, stipriai veikiami transnacionalinių jėgų²⁷. Remiantis Streecko požiūriu bei kitų autorių išsakytą pozicija, vaisingiau būtų ne ieškoti naujų kapitalizmą konvergencijos link liberalaus ar koordinuoto rinkos ekonomikos modelio, bet atsižvelgti į jų specifiką²⁸. Šiaip ar taip, net ir nesutinkant su Streecko pateikta kapitalizmo ir institucijų nagrinėjimo koncepcija, verta knygą prisiminti kaip perspėjimą būti atsargesniems, taikant abstrakčius ir universalius, į specifinį kontekstą neatsižvelgiančius modelius, vadovaujantis funkcionalistine logika ir rizikuojant perdėti numatytus socialinio veiksmo padarinius bei neįvertinti nenumatytų²⁹.

VYTAUTAS KUOKŠTIS

²⁶ Iškalbingas faktas, kad autoriai pateikia labai skirtingas išvadas apie VoC atitikmenis Rytų Europoje. Vienų teigimu, šio regiono valstybės artėja prie LRE, kitų – prie KRE, dar kitos stovyklos nuomone, šias valstybes reikėtų apibūdinti kaip priklausančias mišriam (angl. *mixed market economies*) modeliui. Remiantis dar vienu požiūriu, šio regiono valstybės pasuko skirtingomis trajektorijomis, kurių ryškiausios atstovės yra Estija ir Slovėnija, labiausiai priartėjusios prie atitinkamai LRE ir KRE modelių. Tačiau tai, kad net ir Estijos daugelis politinės ekonomijos modelio bruožų neatitinka LME tipo, suteikia pagrindo abejoti tokio taikymo prasmingumu.

²⁷ Bohle D., Greskovits B., p. 379.

²⁸ Ten pat., p. 380.

²⁹ Streeck, p. 255.

LITERATŪRA

Bohle D., „East European Transformations and the Paradoxes of Transnationalization“, *EUI Working Papers*, <http://cadmus.iue.it/dspace/bitstream/1814/13346/1/SPS_2010_01.pdf>, 20 02 2010.

Bohle D., Greskovits B., „Varieties of Capitalism and Capitalism <Tout Court>“, *European Journal of Sociology* 50 (3), 2009, p. 355–386.

Hall P., Soskice D., „An Introduction to Varieties of Capitalism“, Hall P., Soskice D. (eds.), *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford: Oxford University Press, 2001, p. 1–68.

Hancke B., Rhodes M., Thatcher M., eds., *Beyond Varieties of Capitalism. Conflict, Contradictions, and Complementarities in European Economy*, Oxford: Oxford University Press, 2007.

Howell C., „Review: Varieties of Capitalism: And Then There Was One?“, *Comparative Politics* 36 (1), 2003, p. 103–124.

Jackson G., Deeg R., „How Many Varieties of Capitalism?“, *Max Planck Institute Discussion Paper*, <<http://www.econstor.eu/bitstream/10419/19930/1/dp06-2.pdf>>, 18 02 2010.

Odell J., „Case Study Methods in International Political Economy“, *International Studies Perspectives* 2, 2001, p. 161–176.

Platonas, *Kratilas*, Vilnius: Aidai, 1996.

Shonfield A., *Modern Capitalism: The Changing Balance of Public and Private Power*, New York: Oxford University Press, 1965.

Streeck W., *Re-forming Capitalism: Institutional Change in the German Political Economy*, New York: Oxford University Press, 2009.